

Ե Ր Ե Ի Ա Վ

Ն Ե Ն Դ Ի Ս Ո Ւ Թ Օ Ր Ե Լ Ե Յ

8 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1864

Բ. ՇՐՋԱՆ

ԹԻԻ 46

Կը հրատարակուի մէջ մասայ 1. 8. 16 է- 23 է. :
Իստանբուլի մէջ գինը Գրանտ 20 Գրանտ :
Ստանբուլի մէջ գինը Գրանտ 20 Գրանտ :

Նախագահ համար դատարանին կ'ըլլայ :
Գործը երկարութեամբ շարունակուի :
Ստանբուլի մէջ գինը Գրանտ 20 Գրանտ :

ԿԱԼԻԷԻ ԵՒ ԿՈՊԵՆՀԱԵՆ

Դ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հարաւորութիւն Տե՛ս երե՛ս 353.

Կալիլէի արաբագիրութեան գիրքը որ քննութեան տակ ինկաւ եւ մինչեւ հիմայ զրուցուած խօսքերուն առիթ եղաւ. 1633 թուին տպուած է. այսինքն՝ Կոպերնիկոսի գրքին տպագրութեանը հրաման տրուելէն միայն 13 տարի ետքը. Լ. յս պարագայս միայն բաւական էր ըսելու թէ Կալիլէին գրքին մէջ դատապարտուածը Կոպերնիկոսի գրութիւնը պիտի չըլլայ. վասն զի խելք չկտրեր որ մի եւնոյն բանը Կոպերնիկոսի զրուցելովն ընդունուի, եւ ըսողը Կալիլէին ըլլալուն համար դատապարտուի. Լ. այս երկուքիս մէջ անցած ժամանակին քիչութիւնն ալ չներբր ըսել թէ Կոպերնիկոսի գրութիւնը ընդունողները չէին Կալիլէինը մերժող եւ դատապարտողներ. անհաւանելի է որ 13 տարուան մէջ քննութեան ժողովոյ անդամները ամէն ալ փոխուած ըլլան. եւ անանկ ալ ըլլար նէ՝ Կոպերնիկոսի գրութեան հաւանութիւն տուողները 'ի հարկէ Կալիլէին ալ պաշտպան կը կենային. Ստի հարկէ ըսել որ այս վերջ-

նոյս գրութեանը մէջ անընդունելի եւ դատապարտութեան արժանի բան մը գտնուելու էր. եւ ի՞նչ էր այն.

Տեղ մը գրուած գտած եմք, եւ ժամանակով Հայաստան դադարեալ լրագրոյն 95 թուոյն մէջ հրատարակուած նամակ մը կը կրկնէ թէ "նախ Գիլքո" "Պրահէ գտաւ երկրագունդին 24 ժամու մէջ արեւ" "մուտքէն դէպ 'ի արեւելք իւր առանցքին վրայ" "չլքան մը ընելը. բայց Լ. ստուածաշունչի մէջի բերած վկայութեան ակնածութիւն ընելով չէր ուզեր այս ճիշդ գրութիւնը հրատարակել. բայց Կալիլէի վերոյիշեալ վկայութեանը ակնածութիւն "լռութեամբ համար սկսաւ հրապարակաւ ուսուցանել "լռութեամբ" Լ. սեղ է որ՝ Կալիլէի այս գրութիւնը հրատարակաւ սորվեցուցած ժամանակը սուրբ գրոց խօսքը առարկողներուն անանկ պատասխան կուտար՝ որկէց նոյն սուրբ գրոց արհամարհութիւն կը հետեւէր. Լ. սեղ է որ՝ Կոպերնիկոսի գրութիւնը բռնելով սուրբ գիրքը սխալած կենթադրեր. եւ այս կողմէն Վ. օլդերի եւ վօլդերեաններուն առաջնորդ, եւ դատապարտութեան ալ արժանաւոր կ'ըլլայ.

Սուրբ գրոց ակնածութիւն ունեցող աստղաբաշխները պարտաւորեալ չեն Կոպերնիկոսի գրութիւնը մերժելու. եւ ամէնուն գիտցած բանն է որ հիմայ Լ. արդարեւ բոլոր աստուածաբաններն ասիկայ

կ'ընդունին. եւ այս դրութեանս վրայ դրուած գրքերուն բան չեն ըսեր. Կոնստանդնուպոլսոյ գրքէն քերականութիւններուն սա պատասխանը կուտան. Սուրբ Գիրքը՝ կըսեն, մեզի տեսական գիտութիւններ սորվեցնելու նպատակով շինուած գիրք մը չէ. բուն նպատակը եւ առարկայն՝ հաւատք եւ աղէկ բարք սորվեցնելն է. ուրիշ նիւթոց վրայ՝ որ այս երկու բաներուն հետ յարաբերութիւն մը չունին, ձաւմին մէջ սովորական եղած կերպը կը բանեցնէ. Կոյն իսկ աստղաբաշխներն ալ այսպէս շնորհ ընեն. Երբ աստղաբաշխական ուսման վրայ Գիրք կը գրեն, կըսեն թէ արեգեան համադրութեան կեդրոնը արեւն է, եւ ամէն մարդակները, երկիրս ալ անոնց հետ, անոր ընդօրոտիքը կը դառնան. Բայց երբ օրացոյց կամ աստղաբաշխական աղիւսակ կը շինեն, կըսեն. ամայն այս ինչ օրը արեւը ժամ ալքանին կը ծագի եւ այսքանին կը մտնէ, թէպէտ անոնց սորվեցուցածին նայելով՝ արեւուն համար ո՛չ ծագիլ պիտի կրնայ ըսուիլ, եւ ո՛չ մարդ մտնել. Եւ դարձեալ, ամենուն յայտնի է որ երբեմն լուսինը երկրիս շրջատմամբ ուղղակի արեւուն դիմացը գալով արեւուն յոյսը մեզի հասնելու արգելք կ'ըլլայ. որով երկիրս կը խաւարի. բայց մեզի այնպէս կերելի որ արեւը կը խաւարի. Հիմայ Պարիզու աստղաբաշխական դիտանոցէն ամէն տարի ելած աղիւսակները նայէ՛ք. արեւակը այս ինչ օր կը խաւարի կըսեն. Եւսոյք ձաւմին կամ զգայարանաց ցուցմանը անմիաս չէ՛ք ծնենք եւ. եւ ամէն այսպէս ըսողներուն համար չեմք կրնար ըսել թէ Կոպերնիկեան դրութիւնը կամ արեգական խաւարման ճիշդ պատճառը չգիտենք, կամ չէին ընդուներ, կամ իրենց գիտցածին եւ ընդունածին եւ սորվեցուցածին գէտ խօսելով հակասութեան մէջ կ'իյնան. Եւսոյք մէ ինչով տարբերած կ'ըլլայ սուրբ Գիրքը երբ կըսէ. Ծագէ արեգակն, մտնէ արեգակն. եւ այլն եւ այլն. Եւ զիչեւ անհերքելի առարկութիւն մը կը սեպէր. Էյսուայ խնդրանքը եղած հրաշքը. որ երբ ըսաւ. «Կացցէ արեգակն հանդէպ», Եւրապացիք, եւ լուսինը հանդէպ ձորոյն Եւրոպայ, արեւն ու լուսինը իրենց տեղը կեցան. Բայց ի՞նչ դարձանալու բան կ'ըլլայ՝ երբ զինուոր մը կոպերնիկեան դրութեան հմուտ չ'ըլլայ, եւ աւքով ինչպէս կտեսնէ նէ այնպէս խօսի, կամ թէ կուզէ՞ր Եւրոպէր, որ Եստուած նախ եւ յառաջ Էյսուայ աստղաբաշխութեան դաս մը տար, եւ ետքը խնդիրը կատարէր:

Կաշկէի ալ ինչպէս ըսինք, սուրբ Գիրքը կոպերնիկեան ճիշդ համարուած դրութեանը հակառակ կարծելով՝ այս դրութիւնս հաստատ կը ըրուէրնէ՛ք քրիստոնէութենէ հեռացած, եւ անոր հա-

մար պարտաւորեալ կ'ըլլար միայն իր մոլար կարծիքը եւ կանչելու, եւ ո՛չ թէ երկրիս շարժման դրութիւնը, որուն յետոս կոչմանը չպարտաւորեցան ո՛չ Քուդա Կարգինալը, ո՛չ Կոպերնիկոս, ո՛չ Ղիքս Պրահէ, եւ ո՛չ սերիշները. Կատարարութեան եղանակին վրայ յաջորդ թերթին մէջ:

Հարանայելի

ՄԱՐՏՈՒԹԵՒՆԸ ԵՐԵՎԱՆԻ ԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հռոմայ Կոնստանդնուպոլսոյ զաղղեական լըրագրի մը մէջ առնուած հետեւեալ յօդուածը կը կարգամք:

«Սոթոնի համայնութեան* աղիւսակները շարունակող բառնարեան կրօնաւորները մէկ տառնին հետաքրքրաշարժ ճառ մը հրատարակեցին. որ ընդարձակ ըլլալուն համար յիշեալ աղիւսակներուն իններորդ դարուն մէջ չկոցաւ մտնել. խորագիրն է. «Ընկղմամբ, եւ հեղձմամբ մկրտութիւն պատկերացեալ ի վերայ, անդանոյ սրբոյն Եւրոսիոսի. յիշատակ Թ. դարու»:

«Ս» կրտութիւնը կրնայ մատակարարուիլ ընկղմելով, կամ մկրտելի անձին զուխը ջուր լեցնելով կամ երկու եղանակը մէկէն ի գործ դնող արարողութիւնով մը. զոր օրինակ, երբ երեխային մարմինը մասամբ խիք ջուրին մէջն է, եւ մկրտողն ալ խորհրդական բանը արտասանելով գլխոյն վրայ ջուր կը շեցնէ. Եւս ալ եւ ալ կերպերով մատակարարուած մկրտութիւնները ամէնն ալ վաւերական ըլլալը կատարած է:

«Ս» արդէն եւ Գաղաւաի կը կարծեն թէ՛ մասնական ընկղմումը եւ հեղումը մէկ տեղ գործածող սրարողութիւն մը երբեք գործածուած չէ՛ կեկեղեցոյ մէջ. Բայց մենք աղէկ ապացոյցներ ունիմք. որ կը վկայեն թէ Յունաց եւ Լատինացոց մէջ գործադրուած է. Յոյները մինչեւ հիմայ նոյնը կընեն

* Համայնութեան կրթմը Եւրոպացոց Կոնստանդնուպոլսոյ ճիշդ նշանակութիւնն է՝ քանի մի բան մէկէն ցուցուցող. եւ կրտուի այն աղիւսակներուն որուն իրարու քով դրուած այլ եւ այլ գաւազանները մի եւ նոյն կարգի այլ եւ այլ բաներ կը ցուցուեն. զոր օրինակ, ժամանակագրութեան մէջ, աղիւսակին մէկը կը պարունակէ Հայոց Տրդատ Թագաւորին գործերը, անոր քովինը՝ Դիոկղետիանոսի եւ մեծին Կոստանդիանոսի գործերը. անոր քովինը՝ այն ատենուան Պարսից Թագաւորներուն ըրածները. եւ ուրիշ. Ասպիւս համայնութեան աղիւսակներ են Չամչեան Է. Միքայիլի Հայոց պարմութեան վերը ապուածները:

տղայ վճար, որոց բոլոր մարմինը ջուր մէջ ընկողնը վտանգ կրնայ ունենալ: Ի տարիններն ալ երբեմն թէ՛ չափահասներուն եւ թէ՛ տղայոց համար նոյնն ըրած են. մանաւանդ երբ աւազանը պզտիկ ըլլայ, որ երախայն ամբողջ մարմնով չը սղփի:

Ի տարիններուն եւ Ի առնիններուն ծխարաններուն մէջ ալ ընկղմումն ու հեղումը մէկէն յայտնի կը լիջուի (տե՛ս Ե պաշտօնացիքը Լոսկմանայ): Գրքի գոր Գրոտոսիւնգեղոս՝ Ի արիստ Եփեսացիին պարտական խօսքերուն պատասխան տալով կը վկայէ թէ տղոց գլուխը ջուրին մէջ չեն ընկղմելու. վասն զի կըրնայ ասկէց կենաց վտանգ պատահիլ. այլ միւր տողը ախով ջուր կանէ աւազանէն, եւ գլուխը կը թափէ: (Ի աղպէ. հաստատան պատճառներն Ժողովոյ հարցը: ԺԲ. էջ. 718): Երկուգիտոս ալ շատ անգամ հրեայ կամ առաքիլ չափահասներուն այն կերպով մկրտուիլը տեսած ըլլալը կը վկայէ (համայնոս Բեւ. Զոնայ ընդ Հաւմայ. էջ. Լ. էջ. 10):

Ի տարիններուն համար ունիմք նախ եւ առաջ սրբոյն Կալիքոստեայ գետնադամաններուն նկարները, որոնք երրորդ դարու գործ կը կարծուին, եւ երեսայն գետին մը քով՝ եւ ոտքերը ջուրին մէջ, եւ քահանայն ալ անոր գլուխը ջուր թափել կը ներկայացնեն:

Ի իշանի մէջ առնեօք սրբոյն Լմբրոսիոսի մայր Եկեղեցւոյն կից մատուռ մը կար. որուն մէջ սրբոյն (Գրոտոսիոսի եւ Եգեօգատոսի եւ Եղեպիոսի մկրտատու թիւերը նկարուած էին. կէս մարմնով աւազանի ջրոյն մէջն ընկղմած, եւ սուրբն Լմբրոսիոս ալ գլուխն իրնուն վրայ ջուր կը լեցնէր: Եյս մատուռը 1755 թուին փլաւ. բայց շատ մատենագիրներ ներկայներուն ստորագրութիւնն ըրած են:

Ի Եաբուղի գտնուած պատուական մեծն յասափորի մը վրայ* նկարուած կերեւին աւազանին մէջ ծունկի վրայ եկած թագաւոր մը եւ թագուհի մը. եւ աշխարհական մարդ մըն ալ գլխունուն վրայ ջուր կը լեցունէ: Կերեւի որ այս յիշատակը որ իններորդ դարէն հին է. Ի հմլարտիայի Եգիլուլիոս թագաւորն ու թագուհին թագուհին կը ներկայացնէ: Ի արիւն տունց վրայ կը խօսի իր իշտական Թանգարան գրքին մէջ. հարց. Լ:

* Մեծն յասափոր կըսեմք Եւրոպացիներուն Կաթոլիկ անունով բաղարարածը. որուն բառական ստուգաբանութիւնն է՝ մարմին ու տող: Էին ատենը մեծութիւններուն մարմինը կայրէին եւ մոխիրը ամաններուն մէջ կառնէին. մեծութիւններուն անունը, եւ երբեմն անոնց վարուց նշանաւոր գործերն ալ վերան կը նկարէին. եւ այն ամաններն են Կաթոլիկ ըստուցները: որ մարմնապէս ալ կրնամք ըսել: Գուցէ տղեւորի մը աւելի յարմար երեւել ճշմարտութիւն պահել ճշգրտով յոյժանից կամ ծոփէր ստիւք ըսելը:

Ի Կարպէրինեան գրատան ձեռագրի մը մէջ միւս թիւններու* որինակը պահուած է. որ երբեմն Հռոմայ Լուկերան թաղի նուրբ Յովհաննէս Եկեղեցւոյն սիւնադարձ գաւիթը կը վարդաբէին: Եսոնց մէկը մկրտութիւն մը կը ներկայացնէ: Երեսայն մինչեւ կուրծքին կէսը ջուրին մէջն է. եւ Հռոմայ հարապետը գլուխը ջուր կը լեցնէ: Եւ յարական ընկղման համար աւազանը շատ պզտիկ է. Հաւանական է որ այս միւսինը տաաներորդ դարու կը վերաբերի:

Ի Երեւան. Ի իշանու սրբոյն Լմբրոսիոսի Եկեղեցւոյն սեղանը վարդաբոլ ոսկի եւ արծաթի անօթն ալ կը կենան որ իններորդ դարու գործ ըլլալին աներկբայելի է: Եսոնց մէկ բաժինը՝ սրբոյն Լմբրոսիոսի մկրտութիւնը կը ներկայացնէ. երեսային ոտքերն ամբողջ ջրով ծածկուած են. եպիսկոպոսը ձեռքը անոր գլխուն վրայ դրած է. ուրիշ Եկեղեցական մըն ալ գլխուն վրայ ջուր կը լեցնէ: Եյս ալ՝ ինչպէս որ յայտնի է, մասնական ընկղմումն ու հեղումը միացնող արարողութիւն մըն է: ԺԳ դարու (արեւմտեան) շատ ժողովներուն սահմանները կապուածն որ, երեսային բոլոր մարմինը մէջն ընկղմելու չափ ջուր ըլլայ նէ՛ գլուխն ալ ջուր լեցնեն: Սահման խօսքը այս է. «Թէ որ ամբողջ մէջը մտցունել կարող ըլլալու չափ ջուր չը կենայ, նէ, սկստեղով մը կամ թասով կամ ուրիշ ամանով մը բաւական ջուր լեցնէ մկրտողը՝ տղուն վրայ»: Այս եւ Բահոն եւ Բոսն եւ Իլիւքաղաքներն ալ այսպիսի սահմաններ հրատարակեցին: (Ի արդէն նոր հայ Եկեղեցական հոգեւորացի. հարց. Գ. էջ. 635):

Ի Եսոն մեղ աներկբայելի կերեւի որ մասնական ընկղմումը եւ հեղմումը մէկէն եղած մկրտութիւնը առաջին դարերուն ատենէն թէ՛ արեւելեան եւ թէ՛ արեւմտեան Եկեղեցւոյ մէջ ի գործ կը դրուէր:

Ի Եայրեր ուրիշ կերպ արարողութիւն մը ունին, որ 1831 ին Ա Էնէտիկ տպուած ծխարաններուն մէջ կատարեալապէս ստորագրուած է: Խորհրդոյն խօսքերը ըսած ատենին Երեսային գլուխը ջուր կը լեցնեն. եւ հոսը կընկղմեն: Եյսպէս ըլլալով մկրտութիւնը հեղմամբ տրուած կըլլայ. իսկ ընկղմումը պատահական արարողութիւն մը կըլլայ: Յոյները աւսոր հակառակը կընեն. վասն զի խորհրդոյն յատուկ խօսքը խօսած ատենը երեք անգամ ջուրը կընկղմեն. եւ հոսը ջուրը գլուխը կը լեցնեն. որ ուրիշ բան չէ, բայց թէ լոկ արարողութիւն մը, որ չէ՛ յետեւ:

* Միւսին կըսուի մանտրոնի գոյնդոյն քարերը իրարու քով շարելով ձեւացած պատկերները. որուն Եւրոպացիները Ծախի կըսեն:

նէ խորհրդոյն*։ Տղայքը հեղձամբ կը մկրտեն . վասն զի երեսային գլուխը ջուրը խօթելէն կը դդուջանան .

„ Եյս այլ եւ այլ կերպերով մկրտութեան վաւերական ըլլալն անստորագրուելի է : Իւստի Հռոմէն զատուած Յոյները անպատեհ կը խօսին երբ Հռոմայեցիները կը պարտաւեն , ընկղմումը փոխելուն համար , որպէս թէ Հայերն ալ** Կառնիներն ալ Լսորիներն ալ մեղի պէս ըրած չըլլային : Եյլ եւ Կարապետիան առաջադրանքները որ Վէֆաջոնիա տպուած է 1851 ին . եւ Կոստանդնուպոլսի յոյն կղերին նուիրուած է , յայտնի կըսէ թէ 'ի դէպս ինչ հեղձամբ մկրտութիւնը վաւերական է , ,

ԺԱՅԲՈՒՆ ԳԼԽԻ

Հա :

— Լա . յանուն դժոխաց հոգիւ պայմանաւ կ'ընդունիմ . ըսաւ Կաթան : Եյլ հիմայ դու մենէ ես : Եհա թուղթն որով եղբայրներն զբեզ պիտի ծանչեն :

Ետքը , խորհրդական նշանով մը դրոշմուած թուղթ մը ձեռքը դնելէն յետոյ՝ հրեայն եղբայրական գրկախառնութիւնն ըրաւ եւ կրկնեց .

— Եյս երեկոյ :

— Պիտի չ'ըլլայ . ըսաւ Մարտինոս ինքն իրեն :

Եւ հրացանին բերանը ետին պահօւրտած մացառի մը ձիւղերուն մէջ տեղէն անցընելով՝ Կաթանին նշան առաւ , որ դէպ 'ի ընկերը ծռած՝ ընդունելութեան համբոյրը կուտար անոր : Կոյն վայրկեանին գնտակը գնաց նորամտին գլուխը ջախելէն ետքը հրէին ալ աջ թեւը մտաւ :

* Ըսածն ատու գելու համար վէնտիկ տպուած մաշտոցը քովերիկս շուրիք : Բահանայներուն գործածած սովորական մաշտոցին մէջ մկրտութեան խորհրդական խօսքը գրելէն ետքը այս խրատը կուտայ . ողայս միանգամ ասել վ' երիցս թաղէ . զերախայն 'ի ջուրն : յօյ ինակ երեքօրեայ թաղուման քրիստոսի : . . . Կողմէն անուան ամենա . . . սուրբ երրորդութեան լինի միանգամ եւ ընդլըզմումն երեք անգամ : Կործողութիւնն ալ այսպէս է միշտ . ուստի կամ վէնտիկ տպագրութեան բնագիր առած ձեռագիրը սխալ է . կամ յօդուածոյս հեղինակին որ հաւանականաբար Հայերէն չգիտէր , սխալ հասկցուցած են : Ասով Յունաց եւ մեր մէջ տեսած տարբերութիւնն ալ սուտ կըլլայ :

** Եւ խորհրդ ծանօթութեամբ կը հետեւի որ Հայերը յոյս կարգէն դուրս հանելու է :

Սոսկալի աղաղակ մըն է տաճարին մէջ գողացի — Մատնութիւն . մատնութիւն :

Կոր նոխազը սեղանին անտիճաններուն վրայ հլտորեցաւ , վայրկեան մը գալարուեցաւ , ու հոգին փշեց , Հրեայն արինազանդ թեւը վեր վերեցուց , եւ մեռեալը ցուցընելով մնացած երկու ընկերներուն ըսաւ .

— Եղբարք . իմ ու այս մարդուն վրէժն առէք :

Կորա լայնարեւան հրացանին ասին եւ տաճարէն դուրս ելան . զէնքերնին ալ այն կողմը շիտկեցին ուր որոգողին ըրած կրակը տեսան : Երկու գնտակ մէկէն շեցին :

— Զի կրցաք . գուցե Կարտինոս , որ իւր կրկնահասարուած հրացանը նորէն լեցուցեր ու իւր հաւաքակորովներուն հասցընելու չափ հեռուն կեցեր էր : Եկ մը նետեց , մարդոցմէն մէկն ընկաւ . երկրորդը նետեց , միւսն ալ : Ել միայն հրեայն կար : Եայց Կաթան՝ անտառաց թաւուտներուն մէջերէն փախաւ եւ գիշերուան վերջին մթութեան մէջ անհետացաւ :

Մարտինոս արշալուսոյն հետ Փօքմն մտաւ , եւ եղածներուն վրայ թաղապետին տեղեկութիւն տուաւ : Երգարութիւնն հօր գումարտակով մը ընդունելութեան տաճարը գնաց եւ միայն դիտելու գտաւ հոն , զորոնք դահիճը՝ վատանուն կախաղանին տակ նախատանօք թաղեց : Կաթան ալ տաճարն հինգ օր ետքը բնութեւում , 1772 ի սեպտեմբերի 24 ին Հիքի մէջ Կրէտի հաւամրգեաց վրայ կախուեցաւ :

Ինչպէս դատաւորը խստութիւն 'ի գործ կը գնէին , Կիացեալ — Կաւառաց ազնուականներն ու հօր տէրերը բազմաթիւ ազդակիրներ կը հանէին : Եւ Ի իժի իշխան — եպիսկոպոսունք աչքերնին չորս էին բացած , սակայն նոխազները բոլորովին ջնջել անհնար եղաւ :

Եկ քանի ժամանակակից մատենագիրք այդ իւրմբին սկզբնաւորութիւնը 1736 ին կը գնեն . որով , խորհրդարանաց Բարիզու մէջ հաստատուած ժամանակը՝ նոյն խումբն ալ կոչու ժողովրդեան մը մէջ կազմուելու վրայ եղած կ'ըլլայ , զոր հազիւ 1779 ին նուաճել կարողացան : Եյն ջոկատը շատ մը գլխաւորներ ունեցաւ , որոց մէջ կերեւին մանաւանդ Ռօլտիւղի երկրէն Գ . . . ի անուանի վիրաւոյժը , Երրահամ Կաթան հրեայն , Հերման Լ . . . եւ Ենտոն Պ . . . , մականունանաւ լըն Մօքս : Եսաւ մատրանապետ մ'ալ ունէր որ ամէն ոճիր կը բարոզէր . անունն էր Լեորոլտ Լ . . . Կորամուտներուն ընդունելութիւնը սովոր

րաբար կատարուած մատուցներն էին Սիմարտի մօտ՝ Սուրբ—Վարդուհի անուանեալը, Ռօլտիլդի մօտ՝ Սուրբ—Լեոնարդոսինը, եւ ուրիշ Սէօզի մօտ Ռեմօնի շուրջը կառուցեալ մատուռ մը։ Ահնջեւ հիմայ, բոլոր այս տեղերէն կը վախճան շրջակայ գիւղացիք, որոնք նոխաղուց պատմութեանը մէջ ձմեռուան երկայն իրիկունները անցընելու նիւթ կը գտնեն։

Սաթիլա Շայրըն՝ Տօֆեան եւ Վալաէր Էկընեան ամուսնանալով՝ բազմաթիւ զաւակաց տէր եղան։

Ձենէ ո՞վ որ նոխաղուց խմբին պատմութեանը վրայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ուզէ, կրնայ կարգաւ ժամանակակից գիրք մը 1779 ին Վէսդրիհէ հրատարակուած եւ տեղւոյ անուն ու թուական չունեցող, որոյ հետաքրքրական անունն է Oorsprong, Oorzaake bewys, եւ այլն։ «Ծագումն, պատճառք, փորձ եւ գիտ գիշերային գողոց եւ աւազակաց ամբարիշտ եւ դաւաճան խմբի մը՝ որ Սէօզ գետոյն այն դիւ երկիրները եւ սահմանակից գաւառները կը գտնուի, հանդերձ սպանելոց եւ փախստականաց ստոյգ ցուցակով մը, ի Ս. Բ. Ժ. Սէյնտաւ»։

— Ուրիշ շատ գաղտնի ընկերութիւններ ալ եղած են. ըսաւ կոչնական մը։ «Ամանօրինակ եւ աւելի հին ընկերութեան մը վրայ խօսիմ հիմայ ես»։

9.

ԳԱՂՏՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀՈՌՄԱՅԵՑԻՍ

Գաղտնիքի մը չափ ծանր բան չի կայ։

ԼԱ ՏՕՆԻԷՆ

«Գաղտնիքի մը չափ ծանր բան չի կայ»։ Բայց եւ այնպէս ամենեւին չի յայտնուած ընկերութիւններ կան, ըսելով սկսաւ կոչնականը, որ Գամպրէէն կանոնիկոս մըն էր։ Երկաթեայ դիմակով մարդու վրայ երբէք կատարեալ ստուգութիւն չունեցողի անտարակոյս։ Երբէք բոլորովին պիտի չը յայտնուի մեզ որմնագրական ընկերութեանց խորագրութիւնները, երբ Բարիզու Պուշըրի—Սէն—Դ'Օնօրէ փողոցին խորհրդարաններուն մէջ Յիսուսեանց այլանդակ հալածումը, եւ յեւ

տոյ՝ ծածուկ ձեռք այնչափ ապահովութեամբ յառաջ տարուած գաղղիական յեղափոխութիւնը նիւթեցին։

Սակայն գաղտնիքը հիններն ունէին։ Իսիսի եւ Տրոփոնիոսի խորհուրդները միայն հարեաւնցի մը գիտեմք։ Հիմայ նոյն իսկ Տիտոս—Լիվիոսէն յառաջ բերեմ ձեզի՝ գաղտնի ընկերութիւնները նըկարագրող պատմութիւններէն մէկը։ Հռոմէական ծերակուտին մէջ շատ սաստիկ խորհրդապահութիւն կար։

«Գաղտնեաց վրայօք, կ'ըսէ Պօսիէ Խօսք 'ի լիվիոս աղգաց գրքին Պետութեանց վրայ գրածին, «Ջ գլխոյն մէջ, Տիտոս—Լիվիոս երեւելի օրինակ մը կու տայ մեզ, Սինչրեո Պերսէոսի հետ ըլլալիք պատերազմը կը խորհէին, սոյն իշխանին թշնամի Լուսենէս Պերգամայ թագաւորը Հռովմ եկաւ՝ անոր դէմ ծերակուտին հետ նիղակակ ցելու համար։ Ըմբողջ ժողովականաց առջին առաջարկութիւններ ըրաւ, եւ գործը՝ երեք հաւրիւր հոգւոյ քուէիւ որոշուեցաւ։ Ո՞վ կը հաւատար որ գաղտնիքը պահուի, եւ միայն պատեւարագիրն վերջանալէն՝ չորս տարի՝ ետքը խորհրդականցութիւնը յայտնուի։ Բայց ամենէն զարմանալին սա է որ Պերսէոս՝ զԼուսենէս լրտեսելու համար Հռովմ դեսպաններ ունէր։ Յունաստանի եւ Լսիոյ բոլոր այն քաղաքները, որոնք սոյն կառույն բռնուելէն կը վախճային, դեսպաններնին զրկած էին, եւ ամենը մէկէն ասանկ հետեւութիւն ունեցող գործ մը իմանալ կը ջանային»։

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԵՐԵՏԻԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

Ըտեն մը պատմութեանց մէջ ճշմարտութիւն կը բնորոշուէր. հիմայ ժամանակին զօրաւոր մարդոց հաճոյքը կը բնորոշուի. եւ այսպէս երթայ նէ՝ ժամանակէ մը ետքը ներկայ Ժիւիերօրդ դարուն ստոյգ պատմութիւն գտնելը շատ դժուար պիտի ըլլայ։

Իտալիայի Պօլօնիա քաղաքը՝ որ երբեմն Հռոմայ քաղաքական իշխանութեան կը վերաբերէր. եւ հիմայ Սարտէնիայի Թագաւորին Իտալիայի Թագաւոր կոչուելու պատճառ տուող աշխարհակալութեանց մէկն է, Լէօ անուն օրագիր մը կը տպուէր, որ պատմական հաւատարմութիւն պահելու՝ եւ զօրաւորի հաճոյքից անհաճութիւն չընելու համար անցեալ տարւոյ դեկտ. 31ին կառավարութեան հրամանաւ գոցուեցաւ, եւ անոր տեղը հրատարակուիլ սկսաւ Բարբիլլոս Կաթոլիկէօ անուն օրագիր մը։ Հինգ անգամ ալ ասոր թերթերը ժողովուեցան կառավարութեան

հրամանաւ . եւ չորրորդին ու հինգերորդին մէջ Բայն
եօթն օր անցաւ :

Յիշեալ լրագիրը իրեն պատահած այս ձախորդ
դէպքը չսա՛ կերպով կը պատմէ :

« Երեկոան թերթերնու առաջին յօդուածը
նոյն թերթին ցրուելն արգիլելու տեղի տուաւ :
Մենք անիկայ կատարեալ բարեմաութեամբ գրած ,
եւ եղածները Բայն պատմած էինք . յուսալով որ
պատմութիւնը իր ընդարձակ հովանաւորութեան տա-
կը մեզ կը պահպանէ . բայց խաբուեր եմք :

« Իրեմի » Պօլսնիայի կառավարութեան համեմատ ,
ճշմարիտ չէ՛ եղեր Չալտինին եւ Գանդին Սար-
քա եւ () մարիա դաւաճներուն զօրքով եւ թնդա-
նօթներով արշաւել կոխելնին : Ոչմարիտ չէ՛ եղեր
Քասդէլֆիտարտօ եղած պատերազմը , եւ Լնքօնա-
յի եւ Կայէդայի պաշարումը . . . Մենք այս լուրերը
յեղափոխական օրագիրներէն քաղած էինք . մենք յա-
տուկ մեր աչքովը տեսած էինք պատերազմի կալա-
նաւորաց խումբերուն մեր փողոցներէն անցնիլը :
Ըստք՝ Հռոմայ յաղթուած զօրքերուն մնացորդներն
էին : Բայց կրկին կըսեմք . հիմայ ասոնց մէկն ալ
ճշմարիտ չէ՛ եղեր : Քասդէլֆիտարտօ , Լնքօնա , Կա-
էդա , Սարքա եւ () մարիա դաւաճները , եւ Լարօ-
լիի թագաւորութիւնը ինքնին եւ ազատօրէն եւ յօժա-
րակամ անձնատուր եղեր են Սարտինիայի պետու-
թեան » :

ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՄԵՐԻԱՇՅՈՒ ՄԷՏ

Պրամիսն անուն մէկը՝ իր 200,000 տօլար հա-
րստութիւնը իր երկու տղոցը ձիւելով կը մեռնի :
Տղոցը մէկը մանչ է եւ մէկն աղջիկ . եւ մեծը մանչ
ըլլալով՝ աղջկանը խնամակալ կըլլայ : Աղջիկը մեծ-
նալով էրբ ստակը անոր յանձնելու տեսնը կուգայ
արծաթսիրութեան սատանայն մանչուն փորը կը մտ-
նէ . որ աղջիկը ժառանգութենէ զրկել կը խորհի :
Ստահամբաւ ըլլալէ վախճալով քոյրը մեռցնել
չուղէր . ստակի ուժով յիմարանոցի տեսուչը կը հա-
ճեցնէ անիկայ իբրեւ յիմար բանտարկելու եւ թող
չտալու որ դուրսէն մարդու հետ հաղորդակցութիւն
ունենայ կամ մէկին գիր խրկէ : Աղջիկը իր բանտէն
գիր մը իր մէկ բարեկամուհիին խրկելու ձեռք կը
շարնէ . գիրը ձեռք կանցնի . եւ բանտը կը փոխուի .
մոլեղին խնդրու հետ կը դուրսի . որպէս զի այն
ալ հոն յուսահատութեամբ խելքը կորսնցնէ :

Հինգ տարի հոն կենալէն ետքը՝ Պօլսնի անուն
մէկը մը ձեռքը իր նամակը հասցնելուն ձարը կը դրտ-

նէ՛ որ հորը բարեկամներէն էր : Երկայ փաստա-
րանի մը կերթայ . եւ 1000 տօլարի սակարկու-
թիւն կընէ աղջիկը ազատելու . եւ ամբողջ ժառան-
գութիւնը անոր ձեռքը հասցնելու : Եյս Բիջօցի
աղջիկը տարւոյս մարտ ամսոյ մէջ բանտէն կը հան-
ուի . եւ եղբօրը հետ իրաւախոհ ըլլալով՝ ժառան-
գութիւնը լմանը չկրնար առնել ալ նէ՛ մեծ մասը
ձեռք կը ձգէ :

Երկրին մէջ այս բանին ամէն մարդ ծանօթ ե-
ղաւ ալ նէ՛ քրոջ այս բաներու ընողին համար պար-
տախ խօսք մը ըսող չկայ . Հիմայ աղջիկը դատա-
րանի մը մէջ դատ կը վարէ . բայց դռնշակել պէտք է
որո՛ւ դէմ՝ դատախազելը : Եղբօրը հետ իրաւախոհ
եղաւ . անոր հետ դատ վարելու տեղի չունի . որո՛ւ է
հետ պիտի ըլլայ դատը : Իօրէյի գաւած փաստա-
բանը իրեն ազատելու պատճառ եղաւ . փափուկ ըզ-
դացում ունեցող անձ մը սակարկութիւնը վճարելէն
ետքը յատուկ ընծայով մըն ալ անիկայ պատուելու
էր . ուստի պիտի կարծուի որ աղջիկը պատմուած
պարագայներուն նայելով դատ վարելու մարդ չունի :

« Բայց արծաթսիրութեան սատանայն եղբօրը
փորէն ելեր քրոջը փորը մտեր էր . որ մէկ մըն ալ
յիմարանոց չերթալիքը գիտնալով եւ անցածը մոռ-
նալով , որկէց անոր միջնորդութեամբ ազատեցաւ ,
1000 տօլարը տալ չէր ուզեր : Փաստաբանը սա-
կարկեալ գումարը կուզէ . իրաւունք ալ ունի՝ փա-
տաբան ալ է . որ կրնայ անիրաւութիւնը արդարու-
թեան երևոյթով հաղուեցնել : Պատը այս է , աղ-
ջիկը միանգամայն ապերախօտ եւ յանդուգն » :

ՄԵՐԵՊՕՅԻ

ՄԵԿ ԱՏԵՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Պաղլիայի 1789 յեղափոխութեան պատմու-
թիւնը կարգացողներուն ծանօթ պիտի ըլլայ Սի-
րապօ , որ թէպէտ ազատասէր մարդ մըն էր եւ
առջի բերանը յեղափոխականներու կուտակից , բայց
ետքերը հետեւութիւններուն մէկ մասին իրօք ի
գործ գրուին եւ մնացեալներուն ալ գործադրուելու
կարգի մոնելը տեսնելով սոսկաց . եւ թագաւորին
կողմը բռնեց . որով յեղափոխականներուն ատե-
լի եղաւ որ զինքը բամբասել եւ զօրպար-
տել ըսկան : Եյն ատենը ազգային ժողովոյն
մէջ ճառ մը խօսեցաւ . որնոր գլխի գլխոյ կամ
չնաշխարհիկ գործ կանուանէ Քանդու Խաշա-
յի մատենագիրը , եւ որպէս պատմութեան մէջ

անոր յառաջադրանքները կը գնէ որ մենք ալ հոս կը թարգմանենք :

« Իսրայէլական խորհրդակցութիւնները աւելի արժէք ունին , բան թէ զըպարտող դադարի խօսքերը , սրտառութեամբ բաժանանքները , նախանձոտ ատելութիւնները , եւ չարակամութեան խորհրդաւ մեքենայագործութիւնը : Դաւաճանութեան եւ դատաւիժմանութեան եւ կաշառառութեան խօսքեր կը պըտըտին . եւ կարծեաց բռնակալութեան հաստատութիւն տալու համար հասարակութիւնը 'ի վրէժխնդրութիւն կը դրդուէ : Եւ արդ՝ կը կարծէ թէ փափուկ խնդիրներու մէջ երկու տեսակ մտածութիւն ունենալը ծանր մեղք մըն է : Ասիկայ անճոռնի յիմարութիւն եւ առաջին կուրսութիւն մըն է , իրարու դէմ կը զրգոճ մարդիկ՝ որոյ պէտք էր սաստիկ հակառակութիւն ունեցած ատեննին ալ մի եւ նոյն նպատակն ունենալ . մի եւ նոյն անբաժանելի եւ անհղծ անելի ըզգացումներ վրայ միանալ : Ասանկ մարդիկ ազգասիրութեան տեղ անձնասիրութեան դիւրագրգռութիւնը փոխանակած են . եւ իրենք զիրենք ռամկական նախապաշարմունքներու մատնած են : Քանի մի որ առաջ զիս ալ յաղթանակով փառաւորել կուզէին . եւ հիմա՝ անոր փոխանակ՝ ինքնապաշարմունքները կը պօռան փողոցները :

« Կապեալուի մը Տարպեան ժայռերէն* շատ հեռու չըլլալը դիտնալու համար այսպէս համար մը առնելու կարօտ չէի . բայց խելքի համար եւ ազգին յառաջադիմութեանը համար պատեքազմող մարդ մը յաղթութեցայ լսելով ասպարէզէն դուրս ետ չըքաշուիր : Եւ ով որ իր խելքը կը վկայէ թէ ազգին ազնկ ծառայութիւնը ըրած է , եւ սնոտի համբաւոյ չփափիր , եւ ճշմարիտ փառաց աչքով կ'ընդունուի աւօրեայ վաղանցուկ փառքերը կարհամարհէ եւ իրեն անարժան կը սեպէ . եւ ռամկին կարծիքին դիւրափոփոխ շարժումներէն կ'ախտ՝ չունենալով միշտ շիտակը խօսիլ եւ ազգին օգտակար բան ընել կը խորհի . առանկ մարդը իր ըրած ծառայութիւններուն վարձքը արդէն առած է . իր աշխատութիւններէն թեթեւեցած է . վտանգներուն համար պակս ընդունած է . եւ հատուցման ըրումը Ժամանակէն միայն կը սպասէ՝ որ անկաշառ դատաւոր մըն է , եւ ամէնուն դատաստանը

* Հին Հռոմայ ատեն թշնամեաց պատերազմէն յաղթութեամբ Գարձող զօրապետները յաղթական հանդիսով կը տանէին զապետութիւնը բլուրին վրայի իրիտի մէհեանը : Բլուրին մէկ կողմը յից ժայռ մը կար , որուն վրայէն պետութեան դէմ զբէական յանցանքով բռնուողները վար կը գլորէին եւ այնպէս կը մեռնէին . եւ այս էր Տարպեան ժայռը ստուանը :

արդարութեամբ կը կտրէ* :

« Երբ անոնք որ ութ օր առաջ իմ կարծիքս չըդիտնալով կը մարգարէանային , եւ հիմա՝ ալ իմ ատենախօսութիւնս առանց լսելու կը բամբասեն , թող զիս ամբաստանեն որ անզօր կուգրեր կը հնարեմ նոյն իսկ անոնց կործանուած ժամանակը . կամ թէ՛ ասկէց առաջ բնաւ չհանած մարդոցս վարձկան եմ դարձեր . յեղափոխութեան թշնամի քարոզեն անանկ անձ մը՝ որ գուցէ անոր անօգուտ չեղաւ . եւ այս յեղափոխութիւնը անոր փառք մը չէ՛նէ՝ ապահովութիւն եւ պատսպարան մըն է անշուշտ . թող ռամիկ խուժանին կատաղութեանը մատնեն անանկ մէկը՝ որ քսան տարի է հա կեցած չէ՛ . եւ ազատութեան եւ սահմանադրութեան եւ դիմադրութեան կը յորդորէր Դաղղիացիները , երբ զինքը զըպարտող վատերը տակաւին մեծերուն խնջոյքներով փորերնին կը կըշտացնէին . եւ այն ժամանակուան տիրող նախապաշարմունքներուն մէջ կապրէին : Ի՞նչ հոգս է . վարէն վեր խրկուած հարուածները չեն կրնար զիս իմ բռնած ընթացքէս ետ առնել . եւ անոնց կըսեմ . պատասխան տուէք թէ որ կրնաք . զըպարտեցէ՛ք որչափ որ կըրնաք , , :

ՊՕՆԵՐԵՐԳԻ

Ե Ի

ԼԱՆԱՆՏ

Պօնաբարդէ՝ յայտնի է որ 1789 ին Դաղղիա ելած յեղափոխութիւնը խափանող կայսրն է , իսկ Լալանտ՝ մէկ երեւելի աստղարաշխ մըն է դաղղիաքի : Պօնաբարդէ այս իմաստուն կարծեցեալ մարդուն համար** Համբանեի անուն նախարարին գերմանիայի Հէսսարուն քաղաքէն հետեւեալ նամակը կը գրէ հասարակապետութեան ԺԴ թուականին Ֆրիմէր ամ

* Ինքնապաշարմունք տեղը մենք կըսեմք . անանկ մարդը հատուցման ըրումը անժամանակ յաւիտեանականութեան կը սպասէ : Ժամանակն անկաշառ դատաւոր է , բայց կրնայ խաբուիլ անցած ժամանակի վրայ սուտ տեղեկութիւն առնելով եւ ըստ այնմ դատելով : Որով անոր դատաստանէն արդար հատուցում սպասողներն ալ չարաչար կը խաբուին : Բայց ի՞նչ ընենք : Մերապօ ծը դարուն փիլիսոփայներուն աղբիւրէն ըսու խմած է :

** Նիւթական եւ մաթեմատիքական գիտութիւնները դիտնալը հերիք չեն մարդս իմաստուն ընելու : Թէպէտ հիմա՝ առանց գիտութիւն մը գիտնալու միտակ զաղղիներն գիտնալը այս բանին բաւական սեպուած է : Ասիկայ չափ մը կրնայ բռնուիլ՝ ներկայ թիւ դարուս հայոց մէջ գիտութեանց յատկապէս ըլլալուն , որով ժամանք կը պարծին :

այս 22 ին* որ է 1805 զեկտ. 13 :

«Յաւելով կիմանամ, կըսէ՝ Կարգէնոն այս նամակին մէջ, որ ճեմարանին ընկերութեան մէջ իր տեղի կուծիւններովը համարաւ վաստկած անձ մը, որ հիմայ ցնդեր եւ ոչոյս Գործէ է, խոհեմութեամբ լռել չգիտեր եղեր, եւ իր անունը զրուցել տալ կուզէ եւ զեր երբեմն իր հին համարաւոյն եւ ընկերը գտնուած ճեմարանին պատուոյն աղտ բերելու յայտարարութիւններ հանելով, երբեմն յայտնապէս անհատութիւն քարոզելով, որ ընկերական կարգաւորութիւնները քակտիչ սկզբունք մըն է. եւ մարդոց ամէն մը խիթարութիւնը եւ յոյսը կ'ոչընչացընէ : Ս'իտքս այն է որ ճեմարանին նախագահները եւ ատենադպիրները կանչէք, եւ ապրսպրէք ճեմարանի ընկերներուն ծանուցանելու՝ որոց ես ալ ընկեր ըլլալու պատիւն ունիմ, որ Պ. Լաւանտը կանչեն եւ բոլոր ընկերներուն կողմէն անոր հրամային որ մէկ մըն ալ տպելու գիրք չտայ, եւ իր առոյգ ժամանակը վաստկած յարգը չկորսնցընէ իմաստնոց առաջը : Թիէ որ այս եղբայրական խորատը հերիք չըլլայ նէ՝ հարկ կըլլայ ինձի յիշել որ իմ առաջին պարտքս է թող չտալ որ ազգիս բարոյականը թունաւորուի, վասն զի անհաւատութիւնը ամէն բարոյական կապականէ. անհատներունը չէ ալ նէ ամբողջ ազգերունը ապականելուն խօսք չկայ» :

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՃԱՐՏԱՐ

Քանուկի Սուրբան Սիւլէյմանին ժամանակը Գրաման քաղաքը Սուլա Հիլալի անուն մէկը կար որ բաւական կարգացող էր. բայց պարծանքը գիտութիւնէն աւելի էր : Տաճկաց բարձրագոյն ուսումնաբանները (մէտրեսէներ) ստան կերպ գիտութիւն դաս կը տրուի. ասիկայ ասոնց վեցին չափ, այսինքն վաթսուն տեսակ գիտութեան հմուտ ըլլալ կը պարծէր, եւ կըսէր որ զընտ զըրբերովս բոլոր աշխարհ կընայ լեցուիլ : Սուրբան Սիւլէյմանին մեծ եպարքոսը Ալի փաշայն ասոր այս պարծանքը լսելով ըսաւ. «Սուլա Հիլալին զրամներովս բոլոր աշխարհ լեցընելը էփ աղէկ դժուար ընէ. աւելի դիւրին է

* Հասարակապետականները կրօնական հին յիշատակները եւ քրիստոնէութեան նշանները բոլորովին մոռցընելու համար նոր թուական մը հնարեցին հասարակապետութեան հիմարիութիւնն սկսելով, եւ այն տարիին ամիսներու անուններ ալ գրին : Մեր գաղղիամոլներուն մէջ ալ ասոր նշանակութիւնը ինչ ըլլալը չգիտնալով ասկէց քանի մի տալի առաջ հայոց թուական մը Հայկոյ ծածանակէն, եւ նոր ամիսներ հնարելու ելան : Ոչ գաղղիացիներունը հաստատութիւն գտաւ եւ ո'չ գաղղիամոլներունը :

Կոստանդնուպոլիսի Ղալաթայէն բաժնող ծովը լեցընելը, որով անցուղարձ ընկելու մարդիկն ալ ասոնց վրայէն քալելով կանցնին եւ վտանգաւոր նաւակներու կարօտ չեն ըլլար. զրաճնին ալ թըրջը կը դըրուին, կը լուացուին. գուցէ անկէց ետքը քաղաքին եւ պետութեան օգտակար ըլլան : Հիմայ ասանկ թըրջոց դնելու թէ՛ գիրք թէ պարբերական շատ կան, եւ ջուրը աւելի մեծադէկութիւն մը կընէ այս թուղթերը բոլորովին հալեցընելով եւ ոչընչացընելով :

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Թագաւոր Էփէնդէ պաշտօնական տաճկերէն լրագրին ընթերցող 14 (դեկտ. 1) թերթին մէջ հետեւեալը կը կարդանք :

«Յայտնի է որ՝ գետնին տակը գտնուած հնութեան մնացորդներուն մէջ կան որ ժամանակագրութիւններն ստուգելու եւ գիտական կէտեր ապացուցանելու մեծ օգուտներ ունին : Եսոնցմէ են հին գերեզմաններէն հանուած մարդկային ոսկորոտիքը, որ մինչեւ հիմայ երկրի վրայ գտնուած մարդկային ազգին ոսկորներէն շատ տարբերութիւն ունեցողները գտնուած չէին :

«Բայց այս անգամ Ֆիլիսթինի տէրութեան Ղէյզէ քաղաքին մօտ Էյստէն ըսուած տեղը բանուորները մէկ գետին մը փորած աստնին մարդու հինգ հատ չորցած ոսկորներ գտան, որ զարմանալի մեծութիւն ունէին : Կերեւի որ ասոնք ջրհեղեղէն առաջ ժամանակի մարդոցմէ մնացած են, եւ ասկէց կը մակարեւրուի՝ որ հիմնական մարդոց հետ համեմատելով այն ժամանակի մարդիկ շատ մեծ ըլլալու են : Եյս ոսկորոտիքը գտնուած տեղը ուրիշ շատ ոսկորներ ալ գտնուած են :

«Եյս գիւտը բնագիտութեան մէջ մինչեւ հիմայ անորոշ մնացած քանի մի խնդիրներուն լուծուելուն պատճառ մը կըլլայ. ուստի հետաքրքիր անձանց առաջը մէկ գիտնական գիւտ մը կը սկսուի» :

ՏՆՕՐԷՆ=ԽՄԻԱԳԻՐ ԵՒ ՏՊԱԳԻՐ

ՅՈՎ.Է. ՊՐ. ՏՐ. ԿՐԴ. ՏԵՐՈՅԵՆՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Վ.Է.ԶԻՐ-ԽԱՆ